

Дәріс жиынтығы «СИРЕК ЖІНЕ ЖОЮЛУҒА ЖАҚЫН ӨСІМДІКТЕР»

Қызыл кітапқа тіркелген өсімдіктер тізімі — [Қазақстан](#) өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы - [Қызыл кітапқа](#) енгізілген өсімдіктер жайлы төменгі кесте ұсынылған. 140 түрдің таралуы, олардың қорғау мен мәдени түрде өсірілуі жайлы мәліметтер берілген.

Өткен ғасырдың 60 - шы жылдарында адамзат алдында өсімдіктер әлемінің қорғауға тікелей кірісу туралы мәселе туындады. Дүние жүзі көлемі және жекелеген мемлекеттер ішінде жануарлар мен өсімдіктерді қорғау туралы комиссиялар құрылып, сирек кездесетін және құрып бара жатқан түрлер тізімі жасалды.

Қызыл кітап - бұл қауіп - қатер дабылы. Түрдің бұл кітапқа енгізілуі, оған ерекше көңіл бөлу керек екендігін білдіреді, көбіне арнайы қорғау шаралары қажет, әйтпесе түрдің мүлдем жоғалып кетуі мүмкін. Қазақстан үкіметі 1978 жылдың қаңтарында Қызыл кітапты құру туралы қаулы шығарды. Мүк, қына, санырауқұлақтарды қосқанда, құрамында 300 түрден аса өсімдіктер бар кітап, 1981 жылы акедемик Б.А.[Быковтың](#) жетекшілігімен жарық көрді.

Қызыл кітапқа енгізілген өсімдік ерекше қорғауға алынады. Оларды жинауға тыйым салынған (тек ерекше жағдайда арнайы рұқсатпен ғана). Қызыл кітапқа енгізілген өсімдіктерді заңсыз жинаса немесе зақымдаса, әрбір данасына 360 теңге айып төлейді) 2001 жылы 12 қыркүйектегі №1186 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы).

№	Өсімдіктердің Атаулары	Өсімдіктердің ғылыми атаулары	Тұқымдасы
1	Қалқан асаймұса	<i>Abelia corymbosa</i>	Ұшқаттар тұқымдасы
2	Кәдімгі өрік	<i>Armeniaca vulgaris</i>	Раушангүлдер тұқымдасы
3	Шолпаншаш сүмбілі	<i>Adiantum capillus-veneris</i>	Сүмбілдер тұқымдасы
4	Көктем жанаргүлі	<i>Adonis vernalis</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы
5	Линчевский кемпіршөбі	<i>Acantholimon linczevskii</i>	Кермек тұқымдасы
6	Ірі жапырақты алқор	<i>Mediasia macrophylla</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
7	Аққанбақтүсті аллохруза	<i>Allochrusa gypsophiloides</i>	Қалампырлар тұқымдасы

8	Жұмыр бозтүк	<i>Anaphalis racemifera</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
9	Корольков шаяноты	<i>Arum korolkowii</i>	Шаяноттар тұқымдасы
10	Мияжапырақ таспа	<i>Astragalus glycyphyllos</i>	Бұршақ тұқымдасы
11	Шегірінжапырақ тасжаңғақ	<i>Aflautonia ulmifolia</i>	Раушангүлдер тұқымдасы
12	Іле бөріқарақаты	<i>Berberis iliensis</i>	Бөріқарақат тұқымдасы
13	Ірі гүлді шолпанкебіс	<i>Cypripedium macranthon</i>	Сүйсіндер тұқымдасы
14	Секпіл шолпанкебіс	<i>Cypripedium gauttatum</i>	Сүйсіндер тұқымдасы
15	Сары лапыз	<i>Colchicum luteum</i>	Мелантия тұқымдасы
16	Кессельринг лапызы	<i>Colchicum kesselringii</i>	Мелантия тұқымдасы
17	Коопман өгейбұтасы	<i>Euonymus koopmannii</i>	Өгейбұталар тұқымдасы
18	Қызыл қайың	<i>Betula kirghisorum</i>	Қайыңдар тұқымдасы
19	Талас қайыңы	<i>Betula talassica</i>	Қайыңдар тұқымдасы
20	Ярмоленко қайыңы	<i>Betula jarmolenkoana</i>	Қайыңдар тұқымдасы
21	Талас бәрпісі	<i>Aconitum talassicum</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы

22	Қаршыл шүйгіншөп	<i>Valeriana chionophila</i>	Шүйгіншөптер тұқымдасы
23	Түркістан гүлкекіресі	<i>Centaurea turkestanica</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
24	Кәдімгі жүзім	<i>Vitis vinifera</i>	Жүзім тұқымдасы
25	Виталий шөмішгүлі	<i>Aquilegia vitalii</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы
26	Шылым	<i>Trapa natans</i>	Рогольник тұқымдасы
27	Алтай қасқыржидегі	<i>Daphne altaica</i>	Тимелеялар тұқымдасы
28	Алтай торсылдағы	<i>Gymnospermium altaicum</i>	Бөріқарақат тұқымдасы
29	Қабықты жалынгүл	<i>Coronaria coriacea</i>	Қалампырлар тұқымдасы
30	Попов қазжуасы	<i>Gagea neo-popovii</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
31	Альпі дифазиструмы	<i>Diphasiastrum alpinum</i>	Шоқпарбастар тұқымдасы
32	Қар дәуаяғы	<i>Macropodium nivale</i>	Айқышгүлдер тұқымдасы
33	Батпақ жылантамыры	<i>Epipactis palustris</i>	Сүйсіндер тұқымдасы
34	Кәдімгі емен	<i>Quercus robur</i>	Шамшатыр тұқымдасы

35	<u>Сарғылт сарыбасшөп</u>	<i>Erysimum croceum</i>	<u>Айқышгүлділер тұқымдасы</u>
36	<u>Іле ұшқаты</u>	<i>Lonicera iliensis</i>	<u>Ұшқаттар тұқымдасы</u>
37	<u>Қаратау ұшқаты</u>	<i>Lonicera karataviensis</i>	<u>Ұшқаттар тұқымдасы</u>
38	<u>Қаратау жыланбасы</u>	<i>Dracocephalum karataviense</i>	<u>Ерінгүлділер тұқымдасы</u>
39	<u>Кауфман ирекжапырағы</u>	<i>Ikonnikowia kaufmanniana</i>	<u>Кермек тұқымдасы</u>
40	<u>Қолпаковский иридодиктиумы</u>	<i>Iridodictyum kolpakowskianum</i>	<u>Құртқашаштар тұқымдасы</u>
41	<u>Сібір қандығы</u>	<i>Erythronium sibiricum</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
42	<u>Крашеников сартүтігі</u>	<i>Cancriniella kraschennikovii</i>	<u>Күрделігүлділер тұқымдасы</u>
43	<u>Кавказ тауағаны</u>	<i>Celtis caucasica</i>	<u>Тауағандар тұқымдасы</u>
44	<u>Альберт құртқашашы</u>	<i>Iris alberti</i>	<u>Құртқашаштар тұқымдасы</u>
45	<u>Бұғы мүгі</u> немесе <u>Ягель</u>	<i>Cladina rangiferina</i>	<u>Кладина тұқымдасы</u>
46	<u>Қауырсынды қау</u>	<i>Stipa pennata</i>	<u>Астық тұқымдасы</u>
47	<u>Сарғыш сарана</u>	<i>Hemerocallis lilo-asphodelus</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>

48	Ақ тұңғиық	<i>Nymphaea alba</i>	Тұңғиықтар тұқымдасы
49	Іріжапырақ көбенқұйрық	<i>Cousinia grandifolia</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
50	Мынжылқы көбенқұйрығы	<i>Cousinia mindschenkensis</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
51	Мүшкетов түйесіңірі	<i>Atraphaxis muschketowii</i>	Тарандар тұқымдасы
51	Мамыр қыңжыгүлі	<i>Convallaria majalis</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
52	Тамаша асүттіген	<i>Prenanthes mira</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
53	Қаратау сетені	<i>Lepidolopha karatavica</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
54	Шаттауық немесе Кәдімгі орманжаңғақ	<i>Corylus avellana</i>	Қайыңдар тұқымдасы
55	Северцов жалғаншөлмасағы	<i>Pseuderemostachys sewerzowii</i>	Ерінгүлдер тұқымдасы
56	Бұйра лалагүл	<i>Lilium martagon</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
57	Қаратау жалған бозкілемі	<i>Pseudosedum karatavicum</i>	Жасаншөптер тұқымдасы
58	Жаңғақты лотос	<i>nelumbo nucifera</i>	Лотос тұқымдасы
59	Афлатун жуасы	<i>Allium aflatunens</i>	Жуа тұқымдасы

60	Түпті жуа	<i>Allium caespitosum</i>	Жуа тұқымдасы
61	Ұсақторлы жуа	<i>Allium microdictyon</i>	Жуа тұқымдасы
62	Тамырлы жуа	<i>Allium polyrhizum</i>	Жуа тұқымдасы
63	Піскем жуасы	<i>Allium pskemense</i>	Жуа тұқымдасы
64	Суворов жуасы	<i>Allium suworowii</i>	Жуа тұқымдасы
65	Ақсары жоңышқа	<i>Medicago ochroleuca</i>	Бұршақ тұқымдасы
66	Мақсыр маралтамыры	<i>Rhaponticum carthamoides</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
67	Аласа дестегүл	<i>Merendera robusta</i>	Мелантия тұқымдасы
68	Попов дембеті	<i>Mertensia popovii</i>	Айлауықтар тұқымдасы
69	Ледебур бадамы	<i>Amygdalus lebedouriana</i>	Раушангүлдер тұқымдасы
70	Зеравшан аршасы	<i>Juniperus seravschanica</i>	Сауырағаш тұқымдасы
71	Ярослав сүттігені	<i>Euphorbia yaroslavii</i>	Сүттіген тұқымдасы
72	Зайсан лақсасы	<i>Echinops saissanicus</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
73	Қоқан салпысы	<i>Morina kokanica</i>	Салпыстар тұқымдасы

74	Кәдімгі жұмсақжеміс	<i>Malacocarpus crithmifolius</i>	Адыраспан тұқымдасы
75	Ірі кекіребас	<i>Jurinea robusta</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
76	Жапырақсыз орашық	<i>Epipogium aphyllum</i>	Сүйсіндер тұқымдасы
77	Жетісу күреңкөкгүлі немесе Қызыл адыраспан	<i>Niedzwedzia semiretschenskia</i>	Бигнония тұқымдасы
78	Жабысқақ қандыағаш	<i>Alnus glutinosa</i>	Қайыңдар тұқымдасы
79	Керікті ойраш	<i>Ostrowskia magnifica</i>	Қоңыраугүл тұқымдасы
80	Алматы кекіресі	<i>Oxytropis almaatensis</i>	Бұршақ тұқымдасы
81	Талас кекіресі	<i>Oxytropis talassica</i>	Бұршақ тұқымдасы
82	Фукс бармақтамыры	<i>Dactylorhiza fuchsii</i>	Сүйсіндер тұқымдасы
83	Минквиц наурызшешегі	<i>Primula minkwiziae</i>	Наурызшешек тұқымдасы
84	Фальконер бауыршөбі	<i>Hepatica falconeri</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы
85	Сәлдегүл таушымылдығы	<i>Paeonia hybrida</i>	Таушымылдықтар тұқымдасы
86	Кәдімгі таушымылдық	<i>Paeonia anomala</i>	Таушымылдықтар тұқымдасы

87	Келлер кестежусаны	<i>Pyrethrum kellerii</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
88	Таңдамалы шокпарбас	<i>Huperzia selago</i>	Шокпарбастар тұқымдасы
89	Дәрмене	<i>Artemisia cina</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
90	Сарғылт құндышөп	<i>Pulsatilla flavescens</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы
91	Ашық құндышөп	<i>Pulsatilla patens</i>	Сарғалдақтар тұқымдасы
92	Регел тарбақайы	<i>Rhaphidophyton regelii</i>	Алабұталар тұқымдасы
93	Алтай рауғашы	<i>Rheum altaicum</i>	Тарандар тұқымдасы
94	Витрок рауғашы	<i>Rheum wittrockii</i>	Тарандар тұқымдасы
95	Қызғылт семізот	<i>Rhodiola rosea</i>	Жасаңшөптер тұқымдасы
96	Маймұр немесе Ақшыл секпілгүл	<i>Fritillaria pallidiflora</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
97	Алтай таугобылғысы	<i>Sibiraea altaiensis</i>	Раушангүлдер тұқымдасы
98	Янчевский қарақаты	<i>Ribes janczewskii</i>	Қарлығандар тұқымдасы
99	Қатпарлы шұбаршөп	<i>Saussurea involucrata</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы

100	<u>Шренк тобылғытүсі</u>	<i>Spiraeanthus schrenkianus</i>	<u>Раушангүлдер тұқымдасы</u>
101	<u>Пятаева сертебесі</u>	<i>tanacetopsis pjataevae</i>	<u>Күрделігүлділер тұқымдасы</u>
102	<u>Берікқара терегі</u>	<i>Populus berkarensis</i>	<u>Талдар тұқымдасы</u>
103	<u>Тораңғы</u>	<i>Populus pruinosa</i>	<u>Талдар тұқымдасы</u>
104	<u>Альберт қызғалдағы</u>	<i>Tulipa alberti</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
105	<u>Жауқазын</u> немесе <u>Бәйшешек</u>	<i>Tulipa biebersteiniana</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
106	<u>Борщов қызғалдағы</u>	<i>Tulipa borszczowii</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
107	<u>Грейг қызғалдағы</u>	<i>Tulipa greigii</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
108	<u>Зинайда қызғалдағы</u>	<i>Tulipa zenaidae</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
109	<u>Кауфман қызғалдағы</u>	<i>Tulipa kaufmanniana</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
110	<u>Колпаковский қызғалдағы</u>	<i>Tulipa kolpakowskiana</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
111	<u>Қысқа аталық қызғалдағы</u>	<i>Tulipa brachystemon</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>
112	<u>Леман қызғалдағы</u>	<i>Tulipa lehmanniana</i>	<u>Лалагүлдер тұқымдасы</u>

113	Дарагүлдер қызғалдағы	<i>Tulipa uniflora</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
114	Островский қызғалдағы	<i>Tulipa ostrowskiana</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
115	Кеш қызғалдақ	<i>Tulipa tarda</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
116	Жатаған қызғалдақ	<i>Tulipa patens</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
117	Алақүлте қызғалдағы	<i>Tulipa heteropetala</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
118	Регель қызғалдағы	<i>Tulipa regelii</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
119	Күмәнді қызғалдағы	<i>Tulipa dubia</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
120	Шымған қызғалдағы	<i>Tulipa tschimganica</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
121	Шренк қызғалдағы	<i>Tulipa schrenkii</i>	Лалагүлдер тұқымдасы
122	Северцов қарақабағы	<i>Ungernia sewerzowii</i>	Амариллистер тұқымдасы
123	Кәдімгі пыста	<i>Pistacia vera</i>	Сумахтар тұқымдасы
124	Ақжолақ сасыр	<i>Ferula leucographa</i>	Шатыршагүлділер тұқымдасы
125	Семенов айдаршөбі	<i>Corydalis semenovii</i>	Көгілдір тұқымдасы

126	Жауқазын немесе Алатау бәйшешегі	<i>Crocus alataevixus</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
127	Корольков бәйшешегі	<i>Crocus korolkowii</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
128	Түбірлі томағашөп	<i>Scutellaria subcaespitosa</i>	Ерінгүлдер тұқымдасы
129	Тауқалуен	<i>Schmalhausenia nidulans</i>	Күрделігүлділер тұқымдасы
130	Культиасов батаны	<i>Schrenkia kultiassovii</i>	Шатыршагүлділер тұқымдасы
131	Итқушала	<i>Eminium lehmannii</i>	Аройниктер тұқымдасы
132	Илария шырышы	<i>Eremurus hilariae</i>	Асфодел тұқымдасы
133	Алматы шикылдағы	<i>Juno almaatensis</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
134	Көкшіл шикылдақ	<i>Juno coerulea</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
135	Қушакевич шикылдағы	<i>Juno kuschakewiczii</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
136	Сүйсін шикылдағы	<i>Juno orchioides</i>	Кұртқашаштар тұқымдасы
137	Недзвезция алмасы	<i>Malus niedzwetzkyana</i>	Раушангүлдер тұқымдасы
138	Сиверс алмасы	<i>Malus sieversii</i>	Раушангүлдер

			<u>тұқымдасы</u>
139	<u>Соғды шағаны</u>	<i>Fraxinus sogdiana</i>	<u>шаған тұқымдасы</u>

Дереккөздер

- [ISBN 9965-24-750-1](#)

↑Қазақстан өсімдіктер әлемінің асыл қазынасы

Шығыс Қазақстан облысындағы Қызыл кітапқа енген жануарлар мен өсімдіктер

ҚЫЗЫЛ КІТАП

Қызыл кітап- сирек кездесетін түрлердің санының қазіргі жай- күйін көрсететін құжат. Қазақстанның Қызыл кітабында сирек және жойылып бара жатқан түрлердің тізіміне енгізілген жабайы омыртқалылардың 87 түрінің және өсімдіктердік 303 түрінің қазіргі таралуы, санының жай- күйі, биологиясы туралы мәліметтер келтірілген.

Қызыл кітапқа ресми енгізілген өсімдіктердің 16 түрі Батыс Алтай мемлекеттік табиғи қорығының аумағында тіркелген. Алайда Алтай ботаника бағының ғылыми қызметкері б.ғ.к. Ю.А. Котуховтың жұмысының нәтижесінде сирек, осалдау және жойылып бара жатқан түр мәртебесіндегі тағы да 50 түр анықталды.

Адамдар мыңдаған жылдар бойы өсімдіктер мен жануарлар дүниесін пайдаланып келді және де өзінің жан- жақты тіршілігінде жануарлар мен өсімдіктердің пайдалы қорын қолданып ғана қойған жоқ, сонымен бірге табиғатты өзгерту арқылы көптеген түрлердің өмір сүру жағдайларына әсер етті. Табиғатқа антропогенді ықпал етудің әсерінен жер бетінде өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылу процесі басталды.

Ғылыми- техникалық прогресс адамдардың қолына табиғат әлеміне әсер ететін күшті құралдар берді. Бұл құралдар қаншалықты пайдалы болса, соншалықты зиянды. Адамдар көбінесе кейде түсінбей, кейде салақтықтан табиғатты қалпына келтіру үшін ұзақ уақыт қажет болатынын ойламастан, оған қалай болса солай қарайды. Сыңсыған орманның орнындағы жанған түбірлер, су шайып өткен тау беткейлеріндегі жыртылған жерлер, ағаш ағызу кезінде ластанған өзендер. Осының бәрі сирек кездесетін көптеген бағалы аңдар мен өсімдіктердің құруына әкеп соғады.

Табиғатта пайда болған әрбір түр өзінші бірегей және ешқашан қайталанбайды, сондықтан да оның жойылуы- орны қайта толмайтын нәрсе. Және де бұл жоғалту қауымдастықтың бүтінділігі мен табиғаттағы жалпы тепе- теңдіктің бұзылуына әкеп соғады. Сондықтан да қазіргі кезде табиғатты қорғау мәселесі дүниежүзілік мәселеге айналып отыр. Бұл мәселе бүкіл әлемде маңызды мемлекеттік мәселе ретінде қаралады.

Шығыс Қазақстан облысындағы Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерінің тізімі «Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарлардың түрлері мен түршелерінің тізбесін бекіту туралы»

Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1995 жылғы 21 тамыздағы № 1152 Қаулысы

СҮТҚОРЕКТІЛЕР

1. Жоңғар сальпинготусы
2. Жалман
3. Роборовский атжалманы
4. Сары алақоржын
5. Қызыл қасқыр
6. Сабаншы
7. Тас сусары
8. Шұбар күзен
9. Түркістан сілеусіні
10. Қазақстан арқары
11. Алтай арқары

ҚҰСТАР

1. Қызғылт бірқазан
2. Бұйра бірқазан
3. Жалбағай, қалбағай
4. Қара дегелек
5. Қоқиқаз
6. Сұңкылдақ аққу
7. Кіші аққу
8. Қутұмсық қаз
9. Қызыл жемсаулы қарашақа
10. Қара тұрпан
11. Дөнтұмсық тұрпан
12. Ақбас үйрек
13. Алтай ұлары
14. Ақ тырна
15. Ақбас тырна
16. Дуадақ
17. Безгелдек
18. Жекдуадақ
19. Тарғақ
20. Кіші шалшықшы құс
21. Сүйір тұмсықты шалшықшы құс
22. Қарабас өгіз шағала
23. Қарамойнақ шағала
24. Қарабауыр бұлдырық
25. Ұбақ, қолаңтөс
26. Балықшы тұйғын
27. Жыланшы қыран, бүркіт
28. Бақалтақ қыран
29. Дала қыраны
30. Қарақұс
31. Бүркіт
32. Ақиық субүркіт
33. Аққұйрық субүркіт
34. Сақалтай, қозықұмай
35. Жұртшы
36. Ақсұңқар
37. Ителгі
38. Лашын

БАУЫРЫМЕН ЖОРҒАЛАУШЫЛАР

1. Шұбар батбат кесіртке
2. Зайсан батбат кесірткесі
3. Үлкен көз кесіртке
4. Шұбар кесіртке
5. Жолақты әбжылан

ҚОС МЕКЕНДІЛЕР

1. Даната құрбақасы

БАЛЫҚТАР

1. Таймен
2. Сылан

Шығыс Қазақстан облысының Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген сирек кездесетін, бағалы, жергілікті және құрып кету бар өсімдік түрлерінің тізімі (Қазақ ССР-дің Қызыл кітабы, Алматы, 1981ж.)

1. Верещагин сазшөбі – сирек, жергілікті түр
2. Қыртысты жуа – сирек, аз жергілікті түр, құрып кету қаупі бар
2. Ұсақ торлы жуа – сирек түр
3. Көп тамырлы жуа – сирек түр
4. Ақшыл секпілгүл – сирек, жергілікті түр
5. Ала күлтелі қызғалдақ – сирек түр
6. Сібір қандығы, жауқарын – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр
7. Людвиг құртқашашы – сирек, аз жергілікті түр
8. Ірі гүлді шолпанкебіс - сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр
9. Нағыз шолпанкебіс – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр

10. Секпіл шолпанкебіс – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр
 11. Телпек сүйсін– саны азайып бара жатқан сирек түр
 12. Алтай рауғашы – таралу аймағы азайып бара жатқан сирек түр
 13. Ақ тұңғиық, аққугүл – сирек түр
 14. Дала шұғылығы, сәлдегүл – таралу аймағы азайып бара жатқан жергілікті түр
 15. Сауыр тегеурінгүлі – сирек, аз жергілікті түр
 16. Көктем жанаргүлі– сирек түр
 17. Алтай гимноспермиумы – көп жерлерде азайып бара жатқан сирек түр
 18. Қар дәуаяғы – сирек түр, көне түр
 19. Сабақсыз ашықжеміс – сирек, жергілікті түр
 20. Жебе жапырақты ергеш – өте сирек, жергілікті көне түр
 21. Қызғылт семізот, алтын тамыр – саны қатты азайып бара жатқан бағалы түр
 22. Алтай суық шөбі – саны азайып бара жатқан сирек түр
 23. Сиверс алмасы – саны қатты азайып бара жатқан түр
 24. Павлов итмұрыны – сирек, жергілікті түр
 25. Ледебур бадамы – сирек, жергілікті түр
 26. Ховен майқарағаны– сирек, жергілікті, көне түр
 27. Ақ түкті таспа – Зайсан ойпатының жергілікті түрі
 28. Тәтті жапырақты таспа – сирек, көне түр
 29. Жіңішке сабақты таспа – сирек, жергілікті түр
 30. Инелі кекек – өте сирек, жергілікті түр
 31. Шыбықша тиынтағы– өте сирек түр
 32. Ледебур қоянбұршағы – сирек, жергілікті түр
 33. Алтай қасқыржидегі– сирек, жергілікті, көне түр

 34. Тарбағатай таушешегі – сирек, жергілікті түр
 35. Су жаңғақ - сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан көне түр
 36. Еуропа орманоты - сирек, көне түр
 37. Қылтанды дәлен– өте сирек, көне түр
 38. Желбезекше ледебуриелла – сирек, жергілікті түр
 39. Мейр шоқгүлі – саны аз сирек түр
 40. Саз қазанақ – сирек түр
 41. Кәдімгі аюжидек, аюбүлдірген – сирек түр
 42. Ұсақ жемісті мүкжидек – сирек түр
 43. Тарбағатай кемпіршөбі – сирек, аз таралған жергілікті түр
 44. Резниченко кермегі – сирек, көне, жергілікті түр
 45. Попов дембеті – сирек, жергілікті түр
 46. Тарбағатай дембеті– өте сирек, аз жергілікті түр
 47. Кірпі қаратұқым – сирек, аз жергілікті түр
 48. Тарбағатай қандыгүлі– сирек, аз жергілікті түр
 49. Резниченко рияны – сирек, аз жергілікті түр
 50. Дауыр бақаауызы– сирек түр
 51. Келлер кесте жусаны– сирек, аз жергілікті түр, көне түр
 52. Зайсан лаксасы – сирек, аз жергілікті түр
 53. Сафлор тәрізді аюдәрі (марал тамыры) – саны қатты азайып бара жатқан түр
 54. Таңдамалы сушырмауық – өте сирек түр
 55. Тамыр сүйгіш полипорус – сирек түр
 56. Кладина, бұғы мүгі– қынаның сирек түрі
- Сирек кездесетін өсімдіктерді қорғау

Қазақстанның Қызыл кітабында сирек және жойылып бара жатқан түрлердің тізіміне енгізілген жабайы омыртқалылардың 87 түрінің және өсімдіктердің 303 түрінің қазіргі таралуы, санының жай- күйі, биологиясы туралы мәліметтер келтірілген. Қызыл кітапқа ресми енгізілген өсімдіктердің 16 түрі Батыс Алтай мемлекеттік табиғи қорығының аумағында тіркелген. Алайда Алтай ботаника бағының ғылыми қызметкері б.ғ.к. Ю.А. Котуховтың жұмысының нәтижесінде сирек, осалдау және жойылып бара жатқан түр мәртебесіндегі тағы да 50 түр анықталды. Адамдар мыңдаған жылдар бойы өсімдіктер мен жануарлар дүниесін пайдаланып келді және де өзінің жан- жақты тіршілігінде жануарлар мен өсімдіктердің пайдалы қорын қолданып ғана қойған жоқ, сонымен бірге табиғатты өзгерту арқылы көптеген түрлердің өмір сүру жағдайларына әсер етті.

Қазақстанның Қызыл кітабында сирек және жойылып бара жатқан түрлердің тізіміне енгізілген жабайы омыртқалылардың 87 түрінің және өсімдіктердің 303 түрінің қазіргі таралуы, санының жай- күйі, биологиясы туралы мәліметтер келтірілген. Қызыл кітапқа ресми енгізілген өсімдіктердің 16 түрі Батыс Алтай мемлекеттік табиғи қорығының аумағында тіркелген. Алайда Алтай ботаника бағының ғылыми қызметкері б.ғ.к. Ю.А. Котуховтың жұмысының нәтижесінде сирек, осалдау және жойылып бара жатқан түр мәртебесіндегі тағы да 50 түр анықталды. Адамдар мыңдаған жылдар бойы өсімдіктер мен жануарлар дүниесін пайдаланып келді және де өзінің жан- жақты тіршілігінде жануарлар мен өсімдіктердің пайдалы қорын қолданып ғана қойған жоқ, сонымен бірге табиғатты өзгерту арқылы көптеген түрлердің өмір сүру жағдайларына әсер етті. Табиғатқа антропогенді ықпал етудің әсерінен жер бетінде өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылу процесі басталды.

2.1. Өсімдіктер биосферадағы заттар мен энергия алмасуында басты рөл атқарады. Басқа тірі организмдердің тіршілік әрекеттері өсімдіктерде түзілетін органикалық заттарға тікелей байланысты. Биосферадағы заттардың биологиялық айналымы өсімдіктер арқылы ғана жүріп отырады. Жер атмосферасындағы оттектің қазіргі мөлшері де жасыл өсімдіктер тіршілігінің жемісі. Сондықтан да жасыл өсімдіктерді бейнелі түрде Жер ғаламшарының "өкпесі" деп атайды. Сонымен бірге өсімдіктердің адам өмірінде де алатын орны ерекше. Әсіресе адам денсаулығы үшін қажетті таза ауаның болуы да жасыл өсімдіктерде жүретін фотосинтез процесіне тәуелді. Адам күнделікті өзіне қажетті тамағын, киімін және тұрмысына қажетті бұйымдар мен заттарды да өсімдіктерден алады. Әрбір халықтың өсімдіктерді аялауға және қорғай білуге қатысты тарихи дәуірлерде қалыптасқан салт-дәстүрлері, даналық қағидалары бар. Мысалы, наурыз мейрамының негізгі қағидасы табиғаттың тепе-теңдігін сақтауға арналған. "Атаңнан мал қалғанша тал қалсын", "бір ағаш кессең он ағаш отырғыз" және т.б. нақыл сөздер наурыз мейрамының басты ережесі. Наурыз мейрамы кезінде бұлақтардың көзі ашылып, жағалауына жасыл көшеттер егіледі. Бұл мыңдаған жылдар жалғасып келе жатқан халықтық экология үлгі-өнегелік дәстүр. Тіпті халықтық экологиялық тыйым сөздердің көпшілігі өсімдіктерді аялай білуге арналған. Мысалы, "жалғыз ағашты кеспе", "орманды отама", "орманды өртеме", "құраққа орақ салма" "көкті таптама", "көкті жұлма", "бұтақты сындырма", "гүлді жұлма" және т.б. бұлардан басқа өсімдіктерді қорғай білуге арналған қаншама мақал-мәтелдер, аңыз-әңгімелер, даналық нақыл сөздер бар. "Бабалар екен шынарды балалары саялайды", "бағбан болсаң бақ өсір, балама деп тағы өсір" және т.б. көптеген өсиетті сөздердің әрі танымдық, әрі тәрбиелік мәні зор. Қазақстан табиғаты өсімдіктерге де бай. Маман ғалымдардың деректері бойынша елімізде өсімдіктердің 15 мыңдай түрі бар. Оның ішінде балдырлардың 2 мыңнан астам, қыналардың 600-ге жуық, мүктекестердің 500-ге жуық, жоғары сатыдағы өсімдіктердің 6 мыңнан астам және саңырауқұлақтардың 5 мыңдай түрі кездеседі. Қазақстанда өсімдіктердің геологиялық замандардан сақталып келе жатқан реликті және дүние жүзінің басқа ешбір аймақтарында өспейтін эндемик түрлері де кездеседі. Қазақстанда мұндай эндемик түрлер 730-дан асады. Тек, Қазақстанның оңтүстігіндегі Қаратау жотасында ғана осындай 165—170 түрлі эндемик түрлер өседі. Өсімдіктердің мұндай реликті және эндемикті түрлерін сақтап қалудың және қорғаудың ғылыми маңызы зор.

Қазақстандағы өсімдіктер әлемінің жалпы түр санының 84,5%-ын шөптесін өсімдіктер, 15,3%-ын бұталар мен шала бұталар, ал 1,2%-ын ағаштар құрайды. Еліміздің далалы аймағында өсімдіктердің 2000-нан астам түрі өседі, олардың 175-і эндемик түрлер. Шөлейтті, шөлді аймақтарда өсімдіктердің — 2500—2800 түрі өседі, олардың да 210—215-і эндемик түрлер. Сондай-ақ өлкеміздің таулы алқаптарында өсетін өсімдіктердің 3400—3600 түрінің — 540—570 түрі де эндемик өсімдіктер.

Шығыс Қазақстан облысының Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген сирек кездесетін, бағалы, жергілікті және құрып кету бар өсімдік түрлерінің тізімі

(Қазақ ССР-дің Қызыл кітабы, Алматы, 1981ж.)

Верещагин сазшөбі – сирек, жергілікті түр

Қыртысты жуа – сирек, аз жергілікті түр, құрып кету қаупі бар

Ұсақ торлы жуа – сирек түр

Көп тамырлы жуа – сирек түр

Ақшыл секпілгүл – сирек, жергілікті түр

Ала күлтелі қызғалдақ – сирек түр

Сібір қандығы, жауқарын – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр

Людвиг құртқашашы – сирек, аз жергілікті түр

Ірі гүлді шолпанкебіс – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр

Нағыз шолпанкебіс – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр

Секпіл шолпанкебіс – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан түр

Телпек сүйсін – саны азайып бара жатқан сирек түр

Алтай рауғашы – таралу аймағы азайып бара жатқан сирек түр

Ақ тұңғиық, ақкүгүл – сирек түр

Дала шұғылығы, сәлдегүл – таралу аймағы азайып бара жатқан жергілікті түр

Сауыр тегеурінгүлі – сирек, аз жергілікті түр

Көктем жанаргүлі – сирек түр

Алтай гимноспермиумы – көп жерлерде азайып бара жатқан сирек түр

Қар дәуаяғы – сирек түр, көне түр

Сабақсыз ашықжеміс – сирек, жергілікті түр

Жебе жапырақты ергеш – өте сирек, жергілікті көне түр

Қызғылт семізот, алтын тамыр – саны қатты азайып бара жатқан бағалы түр

Алтай суық шөбі – саны азайып бара жатқан сирек түр

Сиверс алмасы – саны қатты азайып бара жатқан түр

Павлов итмұрыны – сирек, жергілікті түр

Ледебур бадамы – сирек, жергілікті түр

Ховен майқарағаны – сирек, жергілікті, көне түр

Ақ түкті таспа – Зайсан ойпатының жергілікті түрі

Тәтті жапырақты таспа – сирек, көне түр

Жіңішке сабақты таспа – сирек, жергілікті түр

Инелі кекек – өте сирек, жергілікті түр

Шыбықша тиынтағы– өте сирек түр

Ледебур қоянбұршағы – сирек, жергілікті түр

Алтай қасқыржидегі– сирек, жергілікті, көне түр

Тарбағатай таушешегі – сирек, жергілікті түр

Су жаңғақ – сирек, таралу аймағы азайып бара жатқан көне түр

Еуропа орманоты – сирек, көне түр

Қылтанды дәлен– өте сирек, көне түр

Желбезекше ледебуриелла – сирек, жергілікті түр

Мейр шоқгүлі – саны аз сирек түр

Саз қазанақ – сирек түр

Кәдімгі аюжидек, аюбүлдірген – сирек түр

Ұсақ жемісті мүкжидек – сирек түр

Тарбағатай кемпіршөбі – сирек, аз таралған жергілікті түр

Резниченко кермегі – сирек, көне, жергілікті түр

Попов дембеті – сирек, жергілікті түр

Тарбағатай дембеті– өте сирек, аз жергілікті түр

Кірпі қаратұқым – сирек, аз жергілікті түр

Тарбағатай қандыгүлі– сирек, аз жергілікті түр

Резниченко рияны – сирек, аз жергілікті түр

Дауыр бақаауызы– сирек түр

Келлер кесте жусаны– сирек, аз жергілікті түр, көне түр

Зайсан лаксасы – сирек, аз жергілікті түр

Сафлор тәрізді аюдәрі (марал тамыры) – саны қатты азайып бара жатқан түр

Таңдамалы сушырмауық – өте сирек түр

Тамыр сүйгіш полипорус – сирек түр

Кладина, бұғы мүгі– қынаның сирек түрі

2.2.Еліміздегі барлық орман қоры 26 млн 216 мың га жерді алып жатыр, бұл Қазақстан жерінің 4,7%-на тең. Соның ішінде таза орманды алқаптың аумағы 12 млн 428 мың га. Еліміздегі жалпы орман қорының 50%-дан астамын сексеуіл ағаштары құрайды. Сексеуіл ағаштарының қорғаныштық мәні зор. Ол шөлейтті, шөлді аймақтардағы құмның жылжуына тосқауыл болады. Сексеуіл ағаштарын қыркуға тыйым салынған, соған қарамастан соңғы жылдары Қазақстанның барлық аймақтарында сексеуіл ағаштарын қырку өте қарқынды жүріп жатыр.Еліміздегі орманның көпшілігі солтүстік өңірлер мен оңтүстік және оңтүстік шығыс алқаптардағы таулы аймақтарда өседі. Табиғаттағы және адам өміріндегі орманның маңызын "орман — ел дәулеті, жер сәулеті" нақылынан байқауға болады.Орманды шаруашылық салаларында пайдалануға байланысты өнеркәсіптік, қорғаныштық, шипажайлық, қорықтық және т.б. да мәні бар деп жеке топтарға бөледі. Орманның эстетикалық мәні де бар.Елімізде ерекше қорғалатын 2 мемлекеттік ("Ертіс орманы" және "Семей орманы") резерват бар. Бұлардан басқа ормандар, қорықтар, ұлттық табиғи саябақтар, қорықшалар, дендрологиялық және ботаникалық бақтар, сондай-ақ табиғат ескерткіштері де қатаң қорғалады.

Елімізде арнайы ұйымдастырылған 6 ботаникалық бақ бар. Сонымен қатар 16 ботаникалық қорықша және "Шарын шаған тоғайы", "Таутүрген шыршалы алқабы" атты және т.б. республикалық маңызы бар табиғат ескерткіштері бар. Алматы облысындағы Шарын өзенінің аңғарында 20—25 млн жылдан бері 5014 га жерде өсіп келе жатқан Шаған тоғайы бар. Шаған ағашы өте қатты өрі салмақты. Ол ылғал сүйгіш ағаш, мұндай ағаш дүние жүзінде 2 жерде ғана, оның бірі — Шарын шатқалында, екіншісі — АҚШ-тың Невада штатындағы "Гранд" шатқалында ғана өседі.

Қазақстанның өсімдіктерге арналған Қызыл кітабы 1981 жылы шықты, онда 306 өсімдік түрі тіркелген. Қазір оның жаңа нұсқасы әзірленіп, оған 400 өсімдік түрін тіркеу көзделіп отыр.

2.3. Жануарларымызды қорғау мақсатында республикамызда жануарларды қорғау және қалпына келтіру жолдары туралы көптеген іс-шаралар жүргізілуде. Оларды нақтылау жұмыстары толассыз жүріп жатыр. Қызыл кітапқа 125 жануар тіркелген. Мемлекетіміздің зоологтары өте кішкентай жануарларды да бақылауға алған. Олар дер кезінде жануарлар санының кеміп бара жатқандығы және байқалған өзгерістер туралы ақпарат беріп тұрады. Қызыл кітапқа тіркелген 40 сүтқоректінің ішінде қызыл қасқыр жойылып кетті деп есептелуде. Соңғы 50 жылда қасқырдың бұл түрін көрдім деген жан жоқ. Еуропалық күзеннің бір жақсысы жасанды табиғатта да жақсы көбейе алады, оларды табиғи жағдайда америкалық туыстарын ығыстырып шығаруда. Өте сирек кездесетін балжегіш түрінің жауы мен бәсекелестері өте көп. Бірақ жыртқыштар кез келген жеуге жарамды нәрселермен қоректен береді. Тасбақаны сауытына тиіспестен ебін тауып жейтін жануардың біріне жатады. Соңғы кездері гепард туралы да нақты дерек жоқ. Олар республикамызға кеңінен танымал және қорғауға алынған бөкен, қарақұйрық, жабайы қойлар сияқты тұяқтыларды аулайды. Қазіргі кезде гепардты арнайы хайуанаттар бағында ұстап көбейту үстінде. Болашақта оларды бостандыққа жіберудің жолдары жоспарланып жатыр. Гепард тұқымдастар - қарбарысы, түркістан сілеусіні, шағыл мысығы, сабаншы (ІІІ саты), әсіресе қарақал жыл өткен сайын сиреп барады. Олардың саны қоян, қосаяқ, саршұнақ, құмтышқандарының санына тәуелді болып отыр. Арасында қарақұйрық, жабайы қой немесе қойға да шабуыл жасайды. Балықтар арасында І сатыға жататындары өте бағалы Сырдария тасбекіресі, арал және каспий албырты, пілмай, шортан төрізді ақмарқа, шу сүйірқанаты, іле шармай балығы және т. б. Республикамызда балықтың бұл түрлерін көбейту жолдары әлі қолға алынбаған. Қызыл кітапқа енген балықтар уақыт өте біртіндеп азаюда.

Жануарлар дүниесі де биосфераның құрамдас бір бөлігі. Жануарлардың табиғатта және адам өмірінде маңызы зор. Олар табиғаттағы заттар мен энергия айналымында негізгі рөл атқарады. Қазіргі кезде жер бетінде жануарлардың 2 млн-нан астам түрі белгілі, олардың ішінде тек жәндіктердің ғана 1 млн-ға жуық түрі бар. Жануарларды зиянды және пайдалы деп тек салыстырмалы түрде ғана жеке топтарға бөледі. Бұл ғылыми тұрғыдан алғанда дұрыс емес. Өйткені табиғатта мүлде зиянды немесе мүлде пайдалы жануар жоқ. Табиғаттағы тіршілік тізбегінде олардың әрқайсысының өз орны бар. Қазіргі кезде жануарлар түрлерінің азаюына, негізінен, антропогендік факторлар әсер етеді. Ондай факторларға шектен тыс аулау, тіршілік ететін орта жағдайларының өзгеруі, ретсіз жерсіндіру, судың, топырақтың ластануы және т.б. жатады. Қазақстанда омыртқалы жануарлардың 835 түрі және омыртқасыздардың 100 мыңдай түрі кездеседі. Қазақстанда жануарларға арналған Қызыл кітап 3 рет (1978, 1991, 1996) жарық көрді.

2006 жылы Қазақстанның омыртқасыз жануарларға арналған Қызыл кітабы жарық көрді. Оған буылтық құрттардың — 2, ұлулардың — 6, шаянтектестердің — 1, өрмекіштектестердің — 2, жәндіктердің — 85 түрі тіркелген (барлығы 96 түр). Қазір бұларға қоса жеке облыстардың Қызыл кітаптары жарық көре бастады. Мысалы, 2006 жылы республикамызда алғаш рет Алматы облысының жануарларға арналған Қызыл кітабы шықты. Бұл кітапқа облыс аумағында сирек кездесетін жануарлар тіркелген. Соңғы жылдары шығып жатқан жануарларға арналған Қызыл кітаптарда жеке түрлер 5 категорияға бөліп беріледі:

I—жойылып кету қаупі төнген түрлер;

II— саны күрт азайып бара жатқан түрлер;

III—сирек кездесетін түрлер;

IV—толық зерттелмеген түрлер;

V— қалпына келтірілген түрлер.

Қызыл кітапқа енген түрлер заң жүзінде қатаң қорғалады.

Шығыс Қазақстан облысындағы Қазақстан Республикасының Қызыл кітабына енгізілген жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерінің тізімі

СҮТҚОРЕКТІЛЕР

1. Жоңғар сальпинготусы 7. Тас сусары
2. Жалман 8. Шұбар күзен
3. Роборовский атжалманы 9. Түркістан сілеусіні
4. Сары алақоржын 10. Қазақстан арқары
5. Қызыл қасқыр 11. Алтай арқары
6. Сабаншы

ҚҰСТАР

1. Қызғылт бірқазан	18. Жекдуадақ	35. Жұртшы
2. Бұйра бірқазан	19. Тарғақ	36. Ақсұңқар
3. Жалбағай, қалбағай	20. Кіші шалшықшы құс	37. Ителгі
4. Қара дегелек	21. Сүйір тұмсықты шалшықшы құс	38. Лашын

5. Қоқиқаз	22. Қарабас өгіз шағала	39. Тұрымтай
6. Сұңқылдақ аққу	23. Қарамойнақ шағала	40. Үкі
7. Кіші аққу	24. Қарабауыр бұлдырық	
8. Қутұмсық қаз	25. Ұбақ, қолаңтөс	
9. Қызыл жемсаулы қарашақа	26. Балықшы тұйғын	
10. Қара тұрпан	27. Жыланшы қыран, бүркіт	
11. Дөңтұмсық тұрпан	28. Бақалтақ қыран	
12. Ақбас үйрек	29. Дала қыраны	
13. Алтай ұлары	30. Қаракүс	
14. Ақ тырна	31. Бүркіт	
15. Ақбас тырна	32. Ақиық субүркіт	
16. Дуадақ	33. Аққұйрық субүркіт	
17. Безгелдек	34. Сақалтай, қозықұмай	

БАУЫРЫМЕН ЖОРҒАЛАУШЫЛАР

1. Шұбар батбат кесіртке
4. Шұбар кесіртке
2. Зайсан батбат кесірткесі
5. Жолақты әбжылан
3. Үлкен көз кесіртке

ҚОС МЕКЕНДІЛЕР

1. Даната құрбақасы

Қорытынды

Адамдар мыңдаған жылдар бойы өсімдіктер мен жануарлар дүниесін пайдаланып келді және де өзінің жан- жақты тіршілігінде жануарлар мен өсімдіктердің пайдалы қорын қолданып ғана қойған жоқ, сонымен бірге табиғатты өзгерту арқылы көптеген түрлердің өмір сүру жағдайларына әсер етті. Табиғатқа антропогенді ықпал етудің әсерінен жер бетінде өсімдіктер мен жануарлардың кейбір түрлерінің жойылу процесі басталды. Табиғатта пайда болған әрбір түр өзінші бірегей және ешқашан қайталанбайды, сондықтан да оның жойылуы- орны қайта толмайтын нәрсе. Және де бұл жоғалту қауымдастықтың бүтінділігі мен табиғаттағы жалпы тепе- теңдіктің бұзылуына әкеп соғады. Сондықтан да қазіргі кезде табиғатты қорғау мәселесі дүниежүзілік мәселеге

айналып отыр. Бұл мәселе бүкіл әлемде маңызды мемлекеттік мәселе ретінде қаралады. Сол сеепті табиғатты аялап қорғайық!!!